DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.44344>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 19.06.2020
Kabul Tarihi: 25.08.2020
On-line Yayın: 31.08.2020

Article Type: Research article
Submitted: 19.06.2020
Accepted: 25.08.2020
Published Online: 31.08.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Kocaoğlu, B. (2020). Osmanlı Devleti'nde Aşırı Sıcaklardan Kaynaklanan Sorunlar ve Alınan Tedbirler (1876-1916). *Journal of History School*, 47, 2057-2084.

**OSMANLI DEVLETİ'NDE AŞIRI SICAKLARDAN KAYNAKLANAN
SORUNLAR VE ALINAN TEDBİRLER (1876-1916)**

Burak KOCAOĞLU¹

Öz

Osmanlı Devleti'nde iklim ve hava olayları üzerine oldukça kıymetli çalışmalar yapılmıştır. Ancak yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğu aşırı sıcakların insanlar ve gündelik hayat üzerindeki olumsuz etkilerini ayrıntılı olarak ele almamıştır. Bu eksiklikten yola çıkarak bu çalışmada 1876-1916 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'nde yaz aylarında yaşanan aşırı sıcakların olumsuz etkileri ana hatlarıyla gösterilmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde kısaca iklim kavramından bahsedilerek Osmanlı Devleti'nin hakimiyet sahasında görülen iklim türlerini günümüzde en çok kullanılan iklim sınıflandırması olan Köppen iklim sınıflandırması ile açıklanmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde aşırı sıcakların gündelik hayata olumsuz etkileri ele alınarak dönemin şartları içerisinde alınan tedbirler üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde yaz aylarında aşırı sıcakların hüküm sürdüğü Çukurova ve Arap Yarımadası'nda yer alan kazalara yapılan kaymakam atamalarında yaşanan sorunlar ve devletin başta kaymakamlar olmak üzere görevlilerin sağlığını korumak için aldığı tedbirler gösterilmiştir. Çalışmanın devamında ise aşırı sıcaklardan en çok etkilenen grup olan güvenlik güçlerinin yaşadığı sorunlar ele alınmıştır. Bu bölümde sıcak memleketler gönderilecek olan asker ve polis seçimi, sağlıklarının korunması ve maaş ödemesi gibi konular incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde aşırı sıcakların ülkedeki eğitim faaliyetlerine olumsuz etkileri ve devletin başta eğitim gören çocuklar ve hocaların sağlığını korumak için aldığı tedbirler gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İklim, Sıcaklık, Yaz, Sağlık, Eğitim.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Kadirli Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, burakkocaoğlu06@gmail.com, Orcid: 0000-0002-0595-7229.

The Torridness, Problems and Measures Taken in the Ottoman Empire (1876-1916)

Abstract

Quite valuable studies have been carried out on climate and weather events in the Ottoman State. However, most of the studies do not elaborate on the negative effects of extreme temperatures on people and everyday life. Based on this shortcoming, this study has focused on outlining the negative effects of extreme temperatures in the Ottoman State in the summer months between 1876 and 1916 in detail. In the introduction part of the study, the concept of climate is explained briefly with the Köppen climate classification, which is the most widely used climate classification in the Ottoman Empire's area of dominance. The negative effects of extreme temperatures on daily life and the measures taken in the conditions of the period are emphasized in the first part of the study. The problems experienced during the appointments of district governors in Çukurova and the Arabian Peninsula, where extreme temperatures prevailed in summer months, and the measures taken by the state to protect the health of officials, especially district governors, are outlined in the second part of the study. In the continuation of the study, the problems experienced by security forces, the group most affected by extreme temperatures, is discussed. Topics such as the selection of troops and police to be sent to hot countries, protection of their health and payment of salaries are examined in this section. The negative effects of extreme temperatures on the educational activities in a country and the measures taken by the state to protect the health of children and teachers involved in education are described in the last part of the study.

Keywords: Climate, Temperature, Summer, Health, Education.

GİRİŞ

İklim geniş bir coğrafi alanda uzun zaman içerisinde (300-500 yıl) gerçekleşen hava olaylarıdır.² İklimin oluşmasında bölgenin konumu, yükseklik ve seviye farkları, dağların uzanışı ve bakı, karasallık derecesi ve kara-deniz dağılışı gibi faktörler etkili olmuştur. İklim, insanların yaşam şekillerini,³ genetik özelliklerini ve iktisadi faaliyetlerini doğrudan etkilemiştir. Bu noktada üç kıtada hüküm süren Osmanlı Devleti'nde farklı iklim türleri görüldüğü için ülke

² Erdoğan Bölük, *Köppen İklim Sınıflandırmasına Göre Türkiye İklimi*, Meteoroloji Genel Müdürlüğü, Ankara, 2016, s. 3.

³ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, (Çev. Emine Sonnur Özcan), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2010, s. 114.

yönetimi, iktisadi faaliyetler,⁴ tarımsal ürün çeşitliği⁵ ve vergilendirme⁶ başta olmak üzere birçok konuda bölgesel farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti Kuzey Yarım Küre'de yaklaşık olarak 10-50° kuzey paraleli ve 0-60° doğu meridyeni arasında kalan bölgede hüküm sürmüştür.⁷ Tropikal İklim ve Orta Kuşak olarak adlandırılan iki farklı iklim kuşağına sahip olan devlette Çöl, Akdeniz ve Karasal iklim türleri hâkim olmuştur.⁸ Bu nedenle devletin hâkimiyet sahasına giren coğrafi bölgelerin iklimini daha iyi anlayabilmemiz için iklim sınıflandırmalarına detaylı bir şekilde bakmamız gerekmektedir. Günümüzde en çok kullanılan iklim sınıflandırması olan Köppen-Geiger iklim sınıflandırmasını⁹ esas alarak Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü sahanın iklimi genel hatlarıyla ele alınmıştır. İlk olarak Köppen sınıflandırmasından kısaca bahsetmemiz gerekirse, Wladimir Köppen tarafından 1918 yılında oluşturulan yöntem Rudolf Geiger'in katkılarıyla geliştirilmiştir.¹⁰ Köppen'in iklim sınıflandırması aylık ve yıllık sıcaklıklar ile yağış miktarı, yağışın yıl içindeki dağılışı ve yağış ile sıcaklığın doğal bitki örtüsü ile olan ilişkilerine dayanmaktadır.¹¹ Köppen - Geiger iklim tiplerinin belirlenmesinde harf sistemi kullanılmış ve iklimler, A (Tropikal), B (Kurak), C (Ilıman), D (Soğuk) ve E (Kutup) harfleri olarak 5 farklı sınıfta göstermiştir.¹² Ayrıca iklimin

⁴ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C.8, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994, s. 408.

⁵ Thomas Thornton, *Bir İngiliz Tacirin İzlenimleriyle Osmanlı'da Siyaset, Toplum, Din, Yönetim (1793-1807)*, (Çev. Ercan Ertürk), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015, s. 109-110.

⁶ Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları-Kanunlar*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2001 s. 76.

⁷ Evliya Çelebi Osmanlı Devleti'nin 7 iklim üzerinde hâkim olduğunu ifade etmiştir. Ancak bu iklim tanımı günümüzün iklim tanımından farklı olarak coğrafi olarak yapılmıştır. Adnan Doğan Buldur, "Evliya Çelebi'nin (17. Yüzyıl) İklim Anlayışı ve Seyahatname'de Beldelerin İklimi", *Marmara Coğrafya Dergisi*, S.33, İstanbul, 2016, s. 392-393.

⁸ Şinasi Altundağ, "Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma", *A.Ü.D.T.C.F Dergisi*, C.5-S.2, Ankara, 1947, s. 188.

⁹ Bölük, *Sınıflandırma*, s. 4

¹⁰ Muhammed Zeynel Öztürk, Gülden Çetinkaya, Selman Aydın, "Köppen - Geiger İklim Sınıflandırmasına Göre Türkiye'nin İklim Tipleri", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, C.35, İstanbul, 2017, s. 19-20.

¹¹ Detaylı bilgi için bkz. Ecmel Erhat, *Dünya İklimleri*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 2014.

¹² M. C. Peel, B. L. Finlayson, T. A. McMahon. "Updated World Map of The Köppen-Geiger Climate Classification", *Hydrology and Earth System Sciences Discussions*, V.11, 2007, s. 1636-1637.

sınıflandırılmasında ikinci harfler bölgelerin yağışları, üçüncü harfler sıcaklığı ve dördüncü harf özel durumları ifade etmektedir.¹³

Köppen sınıflandırmasına göre Adriyatik Denizi'nden Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden Kuzey Irak'ın üst kesimlerine kadar uzanan hat boyunca Csa olarak adlandırılan Akdeniz iklimini görüyoruz. Bu iklim tipinde yazları sıcak ve kurak kışları ılık geçmektedir. Bulgaristan ve Yunanistan topraklarına baktığımızda ET olarak adlandırılan yazı çok kısa Tundra iklimini görürüz. Anadolu'ya geldiğimizde sahil kesimlerinde Akdeniz iklimini İç Anadolu'nun iç kesimlerinde BSk olarak adlandırılan soğuk step ya da soğuk yarı kurak iklimi, doğu kesimlerinde ise Dsb olarak adlandırılan kışı şiddetli yazı sıcak ve kurak iklimi görmekteyiz. Doğu Anadolu bölgesinin orta ve alt kesimleri ise Dsa olarak adlandırılan kışı şiddetli, yazı sıcak ve kurak bir iklimi görmekteyiz. Devletin Arap Yarımadası ve Kuzey Afrika'daki topraklarına baktığımızda Ürdün ve Libya'nın ufak bir kesimi haricinde BWk olarak adlandırılan sıcak çöl iklimi veya sıcak kurak iklimi hakimdir.

Harita-1. Köppen Sınıflandırmasına Göre Osmanlı Devleti'nin Hüküm Sürdüğü Bölgelerin İklim Sınıflandırması.

¹³ https://www.mgm.gov.tr/FILES/iklim/yayinlar/iklim_siniflandirmalari.pdf / 29.05.2020

Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Sıcakların Gündelik Hayata Etkisi

Üç kıtada geniş bir alanda hakimiyet kuran Osmanlı Devleti'nde aynı anda farklı sıcaklık değerleri ve hava olayları yaşanmıştır.¹⁴ Özellikle Kerkük-Basra hattından başlayarak Kuzey Afrika'da Fas'a kadar uzanan ve "bilâd-ı hârre" olarak adlandırılan geniş coğrafyada çöl ikliminin hâkim olmasından Mayıs ayı itibariyle,¹⁵ Balkanlar ve İç ve Batı Anadolu'da da Haziran ve Temmuz ayları dahil olmak üzere "mevsim-i sayf" olarak adlandırılan yaz aylarında sıcaklık değerleri yüksek seviyelere ulaşmıştır.¹⁶ Bu durum şüphesiz ki sıcaklığa bağlı ölümlere,¹⁷ bedensel¹⁸ ve psikolojik rahatsızlıkların¹⁹ ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun içindir ki aşırı sıcakların görüldüğü bölgelerde genel sağlığın bozulmaması için devrin şartları içerisinde hijyen tedbirlerine²⁰ olabildiğince dikkat edilmesine ve gerekli görüldüğü zamanlarda şehrin büyük cadde ve sokaklarının imkân dahilinde her gün, ufak sokaklarının ise iki üç günde bir süpürülüp sulanması istenmiştir.²¹ Bu sayede olası bir salgının önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

¹⁴ Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kutluk Olayları (1800-1880)*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 113; İbrahim Yılmazçelik, "The Natural Catastrophes 18th and 19th Centuries In The Ottoman Empire In Anatolia", *Jurnal of History and Future*, C.4-S.1, 2018, s. 22-23.

¹⁵ BOA, C.MF. 183-9136., H.1274 (M.1858) Kerkük'te Mayıs ayının 15'inci gününden itibaren havanın gün be gün ısınarak 40 dereceye çıktığı ve yaklaşık 250 kişinin öldüğü bildirilmiştir.

¹⁶ Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, (Çev. Serap Yılmaz), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 116; Thornton, *İngiliz Tacir*, s. 338.

¹⁷ Gülden Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865-1914)*, T.T.K., Ankara, 1996, s. 64.

¹⁸ BOA, DH.MKT. 126-38., R.1309 (M.1893), sıcaklığın mizan-ül hârare vasıtasıyla ölçüldüğü gölgede bile sıcaklığın 30-35 derece arasında değiştiği Selanik'te şiddetli sıcaklar nedeniyle ahâlî ve Asâkir-i Şâhâne'de bazı kişilerde mide ve bağırsak iltihabı rahatsızlıklarının görüldüğü bildirilmiştir. Her ne kadar askerler arasında hastalığın nadiren görüldüğü ve hastaların iyileştiği ifade edilmiş olsa da askerlerin sıhhat ve afiyetlerine her zamankinden daha fazla önem verilmesi istenmiştir.

¹⁹ Miri Shefer Mossensohn, *Osmanlı Tıbbî Tedavi ve Tıbbî Kurumlar 1500-1700*, (Çev. Bülent Üçpınar), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 230.

²⁰ Jean Thevenot, seyahatnamesi'nde Mısır'da yaz aylarında sıcaklardan dolayı göz hastalıklarının çok yaygın olduğunu ancak kendisinin sabah akşam gözünü yıkayarak göz hastalıklarından korunduğunu ifade etmiştir. Jean Thevenot, *Thevenot Seyahatnamesi*, (Çev. Ali Berktaş), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 248.

²¹ BOA, DH.MKT. 1521-80., H.1305 (M.1888), Şehremaneti'ne gönderilen yazıda mevsim-i sayf (yaz mevsimi) döneminde hastalıkların baş göstermesinden ötürü bu mevsimde her zamankinden daha itinalı olunması gerektiği belirtilip, İstanbul'da beş-on günden beri pek ziyade sıcakların başladığı ve genel sağlığın bozulmaması için büyük caddelerin her gün ve sokakların ise gerekirse iki üç günde bir süpürülüp sulanması istenmiştir.

Aşırı sıcakların gündelik hayata bir etkisi de çalışma hayatına olmuştur. İnsanlar yaz aylarında sıcakların arttığı ve nem oranının yükseldiği günlerde organlarının şiştiğini ve çalışamayacak durumda olduklarını ifade etmişlerdir.²² Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde başlangıçtan XIX. yüzyıla kadar sabit bir resmî tatil günü olmasa da mesleğe göre haftanın bir günü tatil olarak kabul edilmiştir. Buna göre insanlar ağırlıklı olarak Pazartesi veya Perşembe günlerini tatil saymıştır. Ancak Cuma namazından sonra kamu görevlilerinin verimli çalışamamalarından ötürü²³ hem de o güne hürmeten Cuma günü tatil olarak kabul edilmiş ve bu 1935 tarihine kadar geçerli olmuştur.²⁴

Arşiv belgelerinden takip edebildiğimiz ölçüde İstanbul, Samsun, İzmit ve Konya'ya kadar Anadolu coğrafyasında 1910 yılı Haziran ayından itibaren sıcaklar yüksek değerlere ulaşmıştır. Bu durum insan sağlığını tehlikeye düşüreceğinden Devâir-i Hükümet olarak adlandırılan devlet dairelerinin Cuma günü dışında bir gün daha tatil edilmesi gündeme gelmiş, Meclis-i Vükelâ'da yapılan müzakereler neticesinde²⁵ sıcakların azalacağı Ağustos ayının sonuna kadar İstanbul'da bulunan devlet dairelerinin Pazar günleri de tatil edilmesi kararlaştırılmıştır.²⁶ Alınan bu karar ilgili nezaretlere²⁷ ve alt birimlere ulaştırılmış²⁸ olup gazetelerde de neşredilerek halkında bu konu hakkında bilgilendirilmesi sağlanmıştır. Ancak gazetelerde İstanbul'da devlet dairelerinin Pazar günlerinin tatil edilmesi haberi taşra da soru işaretleri uyandırmıştır.²⁹

²² Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, C.1, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay – Enver Özcan), T.T.K., Ankara, 1990, s. 24.

²³ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 50-51.

²⁴ Cevdet Küçük, “Hafta Tatili”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.15, İstanbul, 1997, s. 131. (130-132)

²⁵ BOA, BEO. 3774-283049., R.1326 (M.1910), havaların sıcak gitmesi nedeniyle Haziran ayından Ağustos ayının sonuna kadar Devâir-i Hükümetin Pazar günleri de tatil olması kararı Meclis-i Vükelâ tarafından alınmış ve karar ilgili yerlere gönderilmiştir.

²⁶ BOA, MV.141-97., R.1326 (M.1910), havaların sıcak gittiği günlerde Ağustos ayının sonuna kadar Pazar günlerinin tatil edilmesine karar verilmiştir.

²⁷ BOA, MF.MKT. 1172-62., R.1327 (M.1911), havaların sıcak gittiği günlerde geçmişte alınan karara uygun olarak Ağustos ayının sonuna kadar devlet dairelerinin Pazar günlerinin tatil edilmesi Meclis-i Vükelâ tarafından uygun görülmüş olup bu karar Maârif Nezâreti'nde ilgili birimlere ulaştırılmıştır.

²⁸ BOA, MF.MKT. 1155-97., R.1326 (M.1910), Maârif Nezâreti'ne gönderilen Sadrazam imzalı yazıda havaların sıcak gitmesi nedeniyle Meclis-i Vükelâ kararıyla Ağustos sonuna kadar devlet dairelerinin Pazar günleri tatil olacağı belirtilmiştir. Bunun üzerine karar nezaret tarafından ilgili birimlere gönderilmiştir.

²⁹ BOA, DH.MUİ. 115-30., R.1326 (M.1910), Canik Mutasarrıflığı ve Kale-i Sultaniye Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezâreti'ne gönderilen telgrafta Temmuz ve Ağustos aylarına mahsus olarak devlet dairelerinin Pazar günü de tatil olduğuna dair gazetede haberlerinde görüldüğü ve bu kararın kendi bölgelerinde uygulanıp uygulanmayacağı sorulmuştur. Dahiliye Nezâreti'nden

İzmit, Konya, Canik ve Kale-i Sultaniye gibi bölgelerde bulunan yöneticiler kendi bölgelerinde şiddetli sıcakların hüküm sürdüğünü belirterek³⁰ alınan bu kararın sadece İstanbul için mi yoksa ülkedeki bütün şehirler için mi geçerli olduğunu Dahiliye Nezâreti'ne sormuştur. Dahiliye Nezâreti'nden verilen cevapta İstanbul'da hüküm süren fevkalade sıcaklardan dolayı Ağustos ayına kadar Pazar günlerinin tatil edildiği, şayet bahsi geçen yerlerde tatile ihtiyaç görülüyorsa Ağustos ayının sonuna kadar münasip bir günün tatil edilebileceği belirtmiş³¹ ve tatil gününün belirlenmesini taşrada yerel yöneticilere bırakmıştır.

Anadolu'nun iç ve kuzey batı kesimlerimde resmî tatilin bir gün arttırılması gibi alınan önemler bir nebze de olsa devlet görevlilerini sıcaklardan korumuş fakat yaz aylarının çok şiddetli geçtiği Mısır'da devlet görevlileri geçici izinle görevlerini bırakıp havası daha ılıman yerlere dağılmış³² ve konsoloslar dahi sıcakların arttığı bu aylarda Mısır'ı terk ederek ülkelerine dönmüşlerdir.³³

Görevlendirmede Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Arayışları

Osmanlı Devleti'nde bilâd-ı hârre olarak adlandırılan Yemen, Adana, Bağdat, Basra Beyrut, Halep, Diyarbakır, Urfa, Suriye, Musul, Zor, Kudüs-ü Şefif, Medine-i Münevvere, Antalya, Hicaz, Maraş ve İçil gibi aşırı sıcak bölgeler çoğu kez tercih görmeyen yerler arasında yer almıştır.³⁴ Konuyu biraz açacak olursak Osmanlı Devleti'nde de günümüzdekine benzer bir şekilde kazalar kendi içerisinde önem itibarıyla sınıflandırılmıştır. Genellikle bir bölge bilâd-ı hârre içerisinde yer alıyorsa ve nüfus ile gelir açısından diğer kazâlara göre düşük

verilen cevapta, İstanbul'da hüküm süren fevkalade sıcaklardan dolayı Ağustos ayına kadar Pazar günlerin tatil edildiği, şayet bahsi geçen yerlerde tatile ihtiyaç görülüyorsa Ağustos ayının sonuna kadar münasip bir günün tatil edilebileceği belirtilmiştir.

³⁰ BOA, DH.MUİ. 117-22., R.1326 (M.1910), İzmit Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezâreti'ne gönderilen yazıda, şiddetli sıcaklardan dolayı Pazar gününün tatil olması talep edilmiştir.

³¹ BOA, DH.MUİ. 111-48., R.1326 (M.1910), Konya Valisi Arif tarafından Dahiliye Nezâreti'ne gönderdiği telgrafta Pazar günlerinin sadece İstanbul'da bulunan devlet daireleri için mi tatil olduğu sorulmuştur. Bunun üzerine Dahiliye Nezâreti'nden verilen cevapta, İstanbul'da fevkalade sıcaklardan dolayı Ağustos ayına kadar Pazar günlerin tatil edildiği, şayet Konya'da tatile ihtiyaç görülüyorsa Ağustos ayının sonuna kadar münasip bir günün tatil edilebileceği belirtilmiştir.

³² BOA, A.)MTZ.(05).14-3., R.1316 (M.1900), Mısır'da artan sıcaklar nedeniyle memurların bir kısmı izinli olarak bazı yerlere dağıldığı, konsolosların da sıcaklardan dolayı Avrupa'ya gittikleri belirtilmiştir.

³³ BOA, Y.PRK.MK. 7-38., R.1312 (M.1896), Mısır'da sıcaklardan dolayı memurların büyük bir kısmının geçmişte olduğu gibi izin alarak şuraya buraya dağılmış olduğu ayrıca konsolosların bile yaz ayını geçirmek için Avrupa'ya gittikleri belirtilmiştir.

³⁴ Jean Baptiste Tavernier seyahatnamesi'nde yaz aylarında bu bölgelere gelmenin çok tehlikeli olacağını, gelen kişinin ölmese bile hastalanacağını ifade etmiştir. Jean Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, (Çev. Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 165.

seviyede ise kolay kolay kimse bölgenin sıcaklığını göze alıp kaymakamlığa talip olmamış³⁵ veya giden kaymakamlar kısa bir süre sonra başka bir bölgeye gitmek için uğraşmışlardır. Şayet bunda başarısız olurlar ise hiç tereddüt etmeden sıcaklara dayanamadıklarını ifade ederek görevlerinden istifa etmişlerdir.³⁶ Bunun neticesinde bahsi geçen bölgelere yönetim kabiliyet ve tecrübe sahibi olmayan kişiler gönderilmiş ve bunun doğal sonucu olarak bu türden bölgelerde suistimallerin önüne geçilememiştir.³⁷ Devlet, Yemen ve Adana'ya bağlı kazalar başta olmak üzere³⁸ sıcak bölgelere gönderilecek olan kaymakamların öncelikle sağlıklarının bozulmaması ve sıcakları bahane ederek görevden kaçmanın önünün alınabilmesi adına dönem için önemli kararlar almıştır.³⁹ Bu noktada ilk olarak bilâd-ı hârre olarak adlandırılan sıcak bölgelere görevlendirilecek olan kaymakamın ismi ve önceki görev yeri belirtilerek⁴⁰ Mekteb-i Asker-i Şâhâne⁴¹ ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhânece muayenesi gerçekleştirilmiştir.⁴² Yapılan

³⁵ BOA, DH.MKT. 814-56., R.1319 (M.1904), şiddetli sıcağın talibi bulunmayan üçüncü sınıf kaza olarak adlandırılan Mamûretülhamid Kazâsı'na vekaleten bakan Cidde Bidayet Mahkemesi Başkâtibi Yasin Bey'in mahalli lisana hâkim olduğu ve görevi layıkıyla yerine getirdiği için tam maaş ile kaymakamlık görevine tayin edilmesi istenmiştir.

³⁶ BOA, DH.MKT. 547-37., H.1320 (M.1902), Mendeli (Bağdat havalisinde) Kaymakamı Ahmed Hamdi Efendi'yi Irak'ın şiddetli sıcaklığına dayanamadığından görevinden istifa etmiştir.

³⁷ BOA, İ.HUS. 3-151., R.1308 (M.1892), Adana ve Yemen gibi havası sıcak yerlere ehil ve muktedir memurların gitmek istemediğinden buralara daima ehliyetli adamların gittiği ve bundan dolayı suistimallerin önüne geçilemediği belirtilmiştir; BOA, BEO.77-5754; BOA, Y.A.HUS. 265-19.

³⁸ BOA, DH.MKT. 2508-17., R.1317 (M.1901), Yemen Vilayeti'ne bağlı Yerim Kazâsı Kaymakamlığı'na İlgin sabık Kaymakamı Atıf Bey'in tayini düşünülmüştür. Ancak kazânın bilâd-ı hârre'den olması sebebiyle Atıf Bey'in bölgenin havasına ve suyuna imtiyaz edip edemeyeceğine dair muayenenin Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne'de yapılması ve neticenin bildirilmesi istenmiştir; BOA, DH.MKT. 2596-11.

³⁹ BOA, DH.MKT. 479-8., R.1318 (M.1902), Yemen Vilayeti'ne bağlı Cebel-i Reyne Kaymakamlığı'na sabık Gadamis kaymakamı Şükrü Efendi tayin olmuştur. Yemen'in bilâd-ı hârre'den olması hasebiyle bu bölgelere gönderilecek memurların bölgenin havasına ve suyuna imtiyaz (uygunluk) edip edemeyeceklerine dair evvelce Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne'de muayenesinin gerçekleştirilmesi ve muayene neticesine göre tayinin gerçekleştirilmesi istenmiştir.

⁴⁰ BOA, DH.MKT. 2598-88., R.1317 (M.1902), Yemen Vilayeti'ne bağlı Haraz Kazâsı Kaymakamlığı'na sabık Uluborlu Kaymakamı İbrahim Vasfi Bey'in tayini düşünülmüştür. Ancak kazânın bilâd-ı hârre'den olması sebebiyle İbrahim Vasfi Bey'in bölgenin havasına ve suyuna imtiyaz edip edemeyeceğine dair muayenenin yapılması ve neticenin bildirilmesi istenmiştir; BOA, DH.MKT. 862-39.

⁴¹ BOA, DH.MKT. 900-79., H.1322 (M.1904), Yemen Vilayeti'ne bağlı Raga Kazâsına kaymakam olarak tayin olacak sabık Prepol Kaymakamı Halil Naîfî Efendi'nin kazânın bilâd-ı hârre'den olması sebebiyle havasına imtiyaz edip edemeyeceğine dair muayenenin Mekteb-i Asker-i Şâhâne'de yapılması ve neticenin bildirilmesi istenmiştir.

⁴² BOA, DH.MKT. 806-61., R.1319 (M.1904), Yemen Vilayetine bağlı Muha Kazası Kaymakamlığı'na Osman Nuri ve Gamid Kazası Kaymakamlığı'na Mehmed Lütî Beyler kaymakam olarak tayin olması düşünülmüştür. Ancak bahsedilen yerlerin bilâd-ı hârreden olması

Osmanlı Devleti'nde Aşırı Sıcaklardan Kaynaklanan Sorunlar ve Alınan Tedbirler
(1876-1916)

muayene neticesinde tayin edilecek kişinin sıcak bölgenin havasına ve suyuna vücudu imtizaç (uyum sağlama) edip edemeyeceği tespit edilmiştir.⁴³ Yapılan muayenenin neticesine göre görevlendirilmesi düşünülen kaymakamın sıcaklara dayanabileceği anlaşılırsa kaymakamın sıcaklara dayanamadığını ifade etmesi anlamını kaybederek görevlendirilmesi onaylanmıştır. Şayet muayene neticesinde kaymakamın vücudu sıcakları kaldıramadığı yönünde bir sonuç çıkarsa görevlendirme iptal edilmiştir.⁴⁴

Yine alınması gereken tedbirler kapsamında devlet, bilâd-ı hârre bölgesine gönderilecek görevlilerin sağlığını korumak ve görev devamlılığını sağlamak adına yabancı devletlerin bu konudaki uygulamalarını da dikkatle takip etmiştir. Bu noktada en dikkat çekici örnek İngiltere olmuştur. Raporlara göre; İngiltere'nin Amerika ve Afrika'da sıcak bölgelere göndereceği görevlileri bölgenin iklimine dayanıklı hale getirmek için yol yürütmek ve jimnastik yaptırmak gibi tedbirlere müracaat ederek, gidecek memurların o bölgede müteessir olmasının önüne geçtiği ifade edilmiştir.⁴⁵ İngiltere'deki bu uygulamadan yola çıkarak muayene dışında bilâd-ı hârre'ye gönderilecek görevlilere yol yürütülmesi ve jimnastik yaptırılmasının faydalı olacağı düşünülmüştür.⁴⁶ Ayrıca ileriki zamanlar için mekteplerin ders programlarına

sebebiyle oraya gidecek memurların bölgenin havasına ve suyuna imtizaç edip edemeyeceklerine dair edemeyeceklerine dair evvelce Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne'de muayenesinin gerçekleştirilmesi ve muayene neticesine göre tayinin gerçekleştirilmesi istenmiştir.

⁴³ BOA, DH.MKT. 2542-76., R.1317 (M.1901), Yemen Vilayeti'ne bağlı Yerim Kazâsı Kaymakamlığı'na Tobruk Nahiyesi Müdürlüğü'nden müstafi (istifa eden) Mehmed Fevzi Efendi'nin tayini düşünülmüştür. Ancak kazanın bilâd-ı hârre'den olması sebebiyle Mehmed Fevzi Efendi'nin bölgenin havasına ve suyuna imtizaç edip edemeyeceğine dair muayenenin Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne'de yapılması ve neticenin bildirilmesi istenmiştir; BOA, DH.MKT. 2542-77.

⁴⁴ BOA, DH.MKT. 2502-87., R.1317 (M.1901), Yemen Vilayeti'ne bağlı Benişehir Kazâsı Kaymakamlığı'na İnöz sabık Kaymakamı Sami Bey'in tayini düşünülmüştür. Ancak kazanın bilâd-ı hârre'den olması sebebiyle Sami Bey'in bölgenin havasına ve suyuna imtizaç edip edemeyeceğine dair muayenenin Mekteb-i Asker-i Şâhâne'de yapılması ve neticenin bildirilmesi istenmiştir; BOA, DH.MKT. 1132-15.

⁴⁵ BOA, İ.HUS. 3-151., R.1308 (M.1892), İngiltere'nin Afrika'da havası çok sıcak olan bölgelere göndereceği memurlarına yol yürütmek ve jimnastik yaptırmak gibi tedbirlere müracaat ederek gidecek memurların o bölgede müteessir olmasının önüne geçtiği ifade edilmiştir. Bu tedbirlerin uygulanabileceği ve buralara tayin olunacak memurların ilk olarak Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de muayene edilerek vücutları mütehammil (dayanıklı) olduğu belirtilirse tayinlerinin gerçekleştirilmesi konusunda nizamnâme'ye bir madde eklenmesi tavsiye edilmiştir.

⁴⁶ BOA, BEO.77-5754., R.1308 (M.1892), İngiltere'nin Amerika gibi yerlere göndereceği memurlara yol yürütmek ve jimnastik yaptırmak gibi yöntemlerle memurlarının bedenlen hazır hale getirildiği açıklanmıştır. Yemen ve Adana gibi bölgelere tayin olunacak memurların ilk olarak (evveleminde) Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de muayenelerinin yapılarak vücutlarının sıcağa dayanıp

jimnastik derslerinin dahil edilmesi ve burada yetişecek memurların bu usullere alıştırılması tavsiye edilmiştir.⁴⁷

Yukarıdaki örneklerin aksine sıcak memleketlere gitmek isteyen devlet görevlileri de olmuştur.⁴⁸ Görevlilerin neden sıcak yerlere gitmek istediklerine baktığımızda karşımıza sağlık sorunları çıkmaktadır.⁴⁹ Özellikle romatizma ve solunum yollarından rahatsızlığı olan görevliler tedavi ve sağlık açısından sıcak bir memlekette olmalarının kendileri açısından iyi olacağını ifade ederek havası mutedil ya da bilâd-ı hârre olarak adlandırılan sıcak bölgelere tayinlerini istemişlerdir.⁵⁰ Yapılan muayene neticesinde doktor tarafından kişinin kronik olarak rahatsızlığı tespit edilirse sıcak bir bölgeye tayini yönünde karar verilmiştir.⁵¹ Şayet sıcak yere gitme talebi olumsuz karşılanır veya cevap alınamazsa bulunduğu görevden istifa eden görevlilerde olmuştur.⁵²

dayanamayacağını anlaşılmış olup ayrıca memurların dayanıklılığının artması için çeşitli okullarda jimnastik dersinin verilebileceği ifade edilmiştir.

⁴⁷ BOA, Y.A.HUS. 265-19., R.1308 (M.1892), Adana ve Yemen gibi havası sıcak yerlere ehil ve muktedir memurların gitmek istemediği belirtilmiştir. İngiltere'nin Afrika'da havası çok sıcak olan bölgelere göndereceği memurlarına yol yürütmek ve jimnastik yaptırmak gibi tedbirlere müracaat ederek gidecek memurların o bölgede müteessir olmasının önüne geçtiği ifade edilmiştir. Bu tedbirlerin uygulanabileceği ve buralara tayin olunacak memurların ilk olarak Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de muayene edilerek vücutları mütehammil (dayanıklı) olduğu belirtilirse tayinlerinin gerçekleştirilmesi istenmiştir. Ayrıca mekteplerin ders programlarına jimnastik derslerinin dahil edilmesi ve burada yetişecek memurların bu usullere alıştırılması tavsiye edilmiştir.

⁴⁸ BOA, DH.EUM.VRK. 21-82., H.1329 (M.1911), Ahmed Rıza Efendi adlı kişi tarafından Hasköy polis merkezine gönderilen yazıda, İstanbul'da polis mektebinden mezun olan kişinin buranın havasına ve suyuna vücudunun alışamadığından bilâd-ı hârre'de bulunan Basra, Bağdat veya Yemen'e komiser muavini olarak tayini istenmiştir.

⁴⁹ BOA, Y.PRK.AZJ. 18-19., H.1308 (M.1890), romatizma hastalığı bulunan Osman Paşa, havası mutedil bir yere giderek tedavi olmak istemiştir.

⁵⁰ BOA, DH.ŞFR. 211-121., R.1313 (M.1897), Sivas Valisi Hasan tarafından şifreli telgrafta vücudunun sıcak havaya ihtiyacı olduğu belirtilen Karahisar-i Şarki Mutasarrıfı'nın Kırşehir'e tayini çıktığı ancak Kırşehir'inde aynı havaya sahip olmasından ötürü mutasarrıfın Suriye, Beyrut veya Adana'da bir sancağa tayin edilmesi istenmiştir.

⁵¹ BOA, Y.PRK.SGE. 7-60., R.1312 (M.1896), padişah yaverlerinden süvari mülazımı Halil Efendi'nin Mâbeyn-i Hümayun Ettıbası tarafından muayenesi yapılmıştır. Muayene sonucunda müzmin bir iltihab-ı kasabat (bronş iltihabı) hastalığı olduğu tedavi için havası sıcak bir yere gönderilmesi istenmiştir.

⁵² BOA, Y.PRK.A. 10-93., R.1312 (M.1896), Kastamonu'da bir buçuk yıldır bulunduğunu ancak bölgenin havasına ve suyuna alışamadığından havası daha mutedil bir yere tayinini istemiş ancak cevap alamaması üzerine istifasını vermiştir.

Güvenlik Güçlerinin Sıcaklara Bağlı Yaşadığı Sorunlar ve Çözüm Arayışları

Sıcakların en çok etkilediği grupların başında askerler gelmiştir. Ülkenin dört bir yanından farklı iklim bölgelerinden gelen askerler sıcak iklime uyum sağlama konusunda oldukça sıkıntı çekmiştir. Askerlerin sıcak bölgelerde uyum sorunu yaşamaması için gönderilecek olan askerlerin sıcak bölgelerde yetişmiş olmasına dikkat edilmiş⁵³ ve kullanılan bazı askeri malzemelerin de sıcak bölgelere uygun olmasına özen gösterilmiştir.⁵⁴ Ayrıca aşırı sıcakların hâkim olduğu bölgelerde yapılacak operasyonlar askerlerin sağlığı düşünülerek havaların nispeten daha ılıman olduğu zamanlara ertelenmiştir.⁵⁵ Bunların dışında askerlerin bir yerden başka bir yere sevkı sırasında sıcaklardan etkilenmemesi için en uygun vasıtanın kullanılmasına çalışılmış⁵⁶ ancak devrin imkân ve şartları dahilinde alınan bu ve buna benzer önlemler askerleri sıcaktan koruma noktasında kimi zaman yetersiz kalmıştır. Bu noktada askerlerin sıcaklardan hastalanıp ölmeleri için memleketlerine gönderilmeleri istenmiştir.⁵⁷ Bu talep devrin şartlarına göre yanıt bulmuş, şayet dönem içerisinde savaş veya savaş tehlikesi varsa askerlerin memleketlerine gönderilmelerine izin verilmeyerek sadece havası daha ılıman yerlere sevkleri uygun görülmüştür.⁵⁸

⁵³ BOA, Y.MTV. 129-198., R.1311 (M.1895), 4'üncü Ordu efradının Yemen, Hicaz ve emsali sıcak memleketlere istihdam edilmesinden askerlerin vücutlarının dayanamadığı belirtilmiştir. Bağdat ve Basra gibi havası sıcak yerden gelen askerlerin kendi memleketlerine benzeyen yerlerde istihdam edilmesi istenmiştir.

⁵⁴ BOA, HR.SFR.(3). 697-30., R.1329 (M.1913), Hariciye Nazırı namına Londra Sefaretine gönderilen yazıda, memalik-i hârre'de görev yapan askerlerin kullandıkları su tulumlarının çabucak eskidiği ve bu konuda zorluk çekildiği belirtilip, İngiltere'de bu şartlarda görev alan askerler için ne gibi teçhizatın kullandığı sorulmuştur.

⁵⁵ BOA, DH.TMIK.M. 90-12., R.1316 (M.1900), Musul Vilayeti'nden Dahiliye Nezâreti'ne gönderilen telgrafta, Kerkük'te envai cinayetten sorumlu olan ve asayışı ihlal eden eşkıya reislerinin takip edildiği ancak aşiret mahallinde saklandıkları bu kişilerin yakalanması için Kerkük ve Süleymaniye'de Ağustos ayına doğru şiddetli sıcakların azaldığı vakit yakalanması için çalışmaya başlanacağı belirtilmiştir.

⁵⁶ BOA, Y.MTV. 159-182., R.1313 (M.1897), Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında yaralanan askerlerin harp bölgesinden şimendifer ile İstanbul'a nakledilmesi planlanmışsa da havaların sıcak gitmesinden dolayı yaralı askerlerin harp bölgesine yakın iskelelerden gemilere nakledilerek İstanbul'a getirilmesi düşünülmüştür. Bunun için Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından ayarlanacak olan iki vapurla yaralı askerlerin Galos ve Preveze iskelelerinden vapurlara bindirilerek İstanbul'a nakledilmesi istenmiştir.

⁵⁷ BOA, Y.PRK.ASK. 79-71., R.1307 (M.1892), Yemen'de askerlerin uzun bir süredir kaldıkları ve şiddetli sıcaklarda askerinin telefata olacağı ifade edilip askerinin bir an evvel mahallerine gönderilmesi istenmiştir.

⁵⁸ BOA, MV.92-47., R.1313 (M.1897), bir aydan beri silah altında olan on altı tabur müstahfiz Asâkir-i Şâhâne'nin İzmir'de şiddetli sıcak altında çadırda kaldıkları belirtilip askerlerinin sevkine

Zor şartlar altında görev yapan kişilerin maaşlarının nispeten daha iyi yerde görev yapanlara oranla daha yüksek olması fikri günümüzde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de kabul görmüştür. Bu noktada Osmanlı Devleti'nde bilâd-ı hârre olarak adlandırılan bölgede zor şartlar altında görev yapan askerlerin maaşlarının iyileştirilmesi gündeme gelmiştir.⁵⁹ Yapılan müzakereler neticesinde Bilâd-ı hârre'de görevlendirilecek olan jandarmanın (yerli olmayan) maaşları hakkında hazırlanan 1913 tarihli kanunun 1'inci maddesi 1914 tarihinde tadil edilmiş ve 1914 tarihli kanun mucibince muamele yapılmasının gerektiği ilgili yerlere bildirilmiştir. Tadile uğrayan kanuna göre bilâd-ı hârre olarak adlandırılan bölgelerde görev yapan jandarma mensuplarına maaşlarının yarısı kadar bir maaş zammı verilmiştir.⁶⁰ Alınan bu karardan kısa bir süre sonra yerli erkan, ümera, zabitan ve esnaf-ı askeriye ve sair asker mensuplarının maaşlarına da zam yapılması meclis gündemine gelmiş ve H.1327 (M.1909) tarihli kanunnâmeye ek olarak Meclis-i Mebussan tarafından R.1331 (M.1915) tarihli 220 numaralı tezkire ile irsal olunan layiha-ı kanuniye Meclis-i Ayan, askeriye ve maliye encümenlerinin mazbatalarıyla maaş zammı kabul edilmiştir. Hazırlanan kanunun 1'inci maddesinde, bilâd-ı hârre'de görevli yerli erkan, ümera, zabitan ve esnaf-ı askeriye ve sair asker mensuplarına, yerli olmayan askerlere kanunen tanınan haklar arasında yer alan zamlı maaştan istifade etme hakkı tanınmıştır. Kanunun 2'inci maddesinde kanunun neşredildiği tarihten itibaren geçerli olacağı belirtilip 3'üncü maddede kanunun uygulanmasından Harbiye Nazırı'nın sorumlu olacağı belirtilmiştir. Kuvve-i İcraiye tarafından tanzim olan bu kanun layihası R.1331 (M.1915) tarihinde Meclis-i Umûmî tarafından kabul edilmiştir.⁶¹ Kanuna göre ordu içerisinde görev alan personele rütbelere göre nısfı nispetinde (yarı oranında) verilecek zamlı maaşlar şu şekilde olmuştur.⁶²

lüzum yoksa karyelerine gönderilmeleri istenmiştir. Bu istek olumsuz karşılanıp askerlerin münasip araçlarla havası daha güzel olan yerlere sevk edilmesi istenmiştir.

⁵⁹ BOA, DH.EUM.KLU. 7-40.

⁶⁰ BOA, DH.MB.HPS.M. 19-16.

⁶¹ BOA, İ.HUS. 11-44.

⁶² BOA, İ.HUS. 11-45.

Osmanlı Devleti'nde Aşırı Sıcaklardan Kaynaklanan Sorunlar ve Alınan Tedbirler
(1876-1916)

Tablo 1

Rütbelere göre Zamlı Maaşlar

Rütbe	Zamlı Maaş Kuruş	Rütbe	Zamlı Maaş Kuruş
Müşir	6250	Yüzbaşı Vekili	260
Birinci Ferik	3500	Mülazım-ı Evvel	250
Ferik	2500	Mülazım-ı Sani	210
Mir Liva	1500	Alay Emini	450
Mir Alay	1000	Alay İmamı	450
Kaymakam	750	Alay Kâtibi	370
Binbaşı	620	Tabur İmamı	270
Kd. Yüzbaşı	460	Tüfekçi	250
Yüzbaşı	350	Kamacı	170
Tabur Kâtibi	350	Kâtip Muavini	150

Ayrıca Kolordu ve Fırka komutanlığı görevinde bulunan askeri personelin rütbelere göre zamlı maaşı şu şekildedir.

Tablo 2

Rütbelere göre Kolordu ve Fırka Kumandanı Maaşları.

Kolordu Kumandanı Rütbe	Zamlı Maaş Kuruş
Ferik	3750
Mir Liva	3250
Mir Alay	3000
Fırka Kumandanı Rütbe	Zamlı Maaş Kuruş
Mir Alay	1250
Kaymakam	1120

Yapılan bu maaş zamlarının ardından R.1331 (M.1915) senesinde Çöl Kumandanlığı altında bulunan ümera ve zabitanla, Akabe'de bulunan müfrezeye zabitan ve ümerasında bilâd-ı hârrede bulunan zabitanın zamlı maaş alma hakkından istifade etmeleri konusunda 4'üncü Ordu Kumandanlığı'ndan merkeze bir talep gitmiştir. Talebe verilen cevapta bilâd-ı hârrede bulunan askerler için hazırlanan kanunun bahsi geçen bölgelerde görev yapan askerler için uygulanmasının caiz olmayacağı ifade edilmiştir.⁶³ Ancak R.1332 (M.1916) senesinde, Akabe, Akka ve Süveyş çöl bölgesinde görevli veya görevlendirilecek olan erkan, ümera, zabitan, esnaf-ı askeriye, kolordu ve fırka kumandanlarına da

⁶³ BOA, MV. 197-104.

R.1331 tarihli kanuna göre nısf oranında zam ve ayrıca seferberlik dolayısıyla memalik-i hârre'ye (Çöl Kumandanlığı'na) gönderilen veya gönderilecek olan zabıt vekillerine (asteğmen) aylık 150 kuruş, posta ve telgraf memurları ve hat çavuşlarına ise maaşlarının 3'te 1'i oranında zam yapılması kabul görmüştür.⁶⁴

Bilâd-ı hârre'ye gönderilecek kara ve deniz askerlerinin görev süreleri kanunla tespit edilmiştir. İlk olarak bilâd-ı hârre'de görevlendirilecek karacı (berreyn) ümera ve zabitanın tayin ve istihdamları hakkındaki kanunnâme hazırlanmış olup bu kanunnâme'nin Asâkir-i Bahriye'yi de kapsamı istenmiştir. Bahr-i Ahmer (Kızıl Deniz) ve Basra'da görev yapacak bahriye askerleri için hazırlanan 14 maddelik kanunnâmeye ana hatlarıyla baktığımızda şu esaslar karşımıza çıkmıştır. Kanunnâme'nin 1'inci maddesinde bölgeye tayin edilecek askerlerin görev bölgesi çizilmiştir. Buna göre Süveyş'ten Basra'ya kadar olan sahil hattı görev alanı olacaktır. 3'üncü maddeye göre bahriye askerlerinin Bahr-i Ahmer'e bir seneliğine Basra'ya ise iki seneliğine tayin edilmeleri kabul görmüştür. 5'inci maddeye göre bu bölgelerde bulunan askerlerin sağlık sebebi dışında görev yerlerini terk etmeleri yasaklanmış olup sadece belirli süreliğine görev mahalleri olan Bahr-i Ahmer ve Basra içerisinde hareketlerine izin verilmiştir. 6'ıncı maddeye göre Bahr-i Ahmer'de bir sene ve Basra'da iki sene görev yapan askerler kendileri talep etmediği müddetçe veya vücutlarında lüzum görülmedikçe bu yerlere bir daha tayin edilemeyeceği belirtilmiştir. 8'inci maddeye göre bu bölgelere tayin edilen askerlerin kara askerlerinde olduğu gibi maaşlarının nısfı oranında zamlı ödeneceği belirtilmiştir. Mekteb-i Bahriye ve Hendesehâne'den mülazım rütbesiyle çıkan veya sıhhiye sınıfından yüzbaşılardan iki sene boyunca donanmada hizmet etmeden bu bölgelere tayin edilemeyeceği belirtilmiştir. 13'üncü madde de ise bölgenin yabancıları olan askerler iki senelik görev süresinin ardından havası ılıman yerlere gönderilecektir. 14'üncü maddede ise bu kanun icrasından Bahriye Nazırı'nın sorumlu olduğu belirtilmiştir.⁶⁵ Ancak daha sonraki süreç içerisinde bu konu üzerine çalışmalar devam etmiştir.⁶⁶

Çalışma dönemimiz içerisinde bilâd-ı hârre içerisinde yer alan bölgelerin asayişinin sağlanmasında görevlendirilecek polislerin gönderilmesi ve görev devamlılığının sağlanması konusunda da sıkıntı yaşandığı tespit edilmiştir. Sıkıntıların başında farklı iklimden gelen polislerin bölgenin sıcaklığına alışamaması veya bir müddet sonra görev yerlerini bırakması gelmiştir. Devlet bu noktada çözüm olarak polislere ilave maaş verilmesini kabul ederek bölgenin

⁶⁴ BOA, MV. 203-124.

⁶⁵ BOA, MV. 166-12.

⁶⁶ BOA, MV. 234-89.

havasına ve suyuna alışkın olmaları nedeniyle bilâd-ı hârre'de yetişmiş olanların görevlendirilmesine dikkat etmiştir. Bu duruma örnek verecek olursak, H.1331 (M.1913) senesinde Hicaz Valisi'nin Dahiliye Nezâreti'ne gönderdiği yazıda, Hicaz'a 20 polisin ilave maaşla gönderilmesin planlandığı ancak uygun şartlarda polis bulunamamasından dolayı polis mektebinden 20 mezunun bölgeye tayin edilmesi istenmiş ve bölgenin neden tercih edilmediği açıklanmıştır. Açıklamaya göre daha öncesinde burada şartlara uygun kimsenin bulunmasından dolayı Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından birkaç polisin görevlendirilebildiği ancak bunların müsait olmayan havadan dolayı şikâyetle başlayarak kimisinin istifa ettiği kimisinin de izin alarak bir daha bölgeden ayrıldıkları ifade edilmiştir. Bu sebepten İstanbul'dan gönderilecek polislerde de yine aynı durumun yaşanma ihtimaline karşılık Hicaz'a tayin olunacak polisin bilâd-ı hârre'de yetişen ve sıcaklığa dayanıklı kişilerden seçilmesinin zaruri olduğu ifade edilmiştir.⁶⁷

Sıcak bölgelerde görevlendirilen polislerin bir diğer sıkıntısı da üniformalarından kaynaklanmıştır. Devlet bu noktada bilâd-ı hârre olarak adlandırılan bölgede görev yapan komiser ve polisler için yazlık elbise ve kalpakları polislerin kullanımına sunmuştur. Ancak aynı anda yüklü miktarda yazlık elbise ve kalpak ihtiyacı doğduğundan malzemelerin aynı anda İstanbul'da üretilmesi mümkün olmamıştır. Bu nedenle bedeli yerel kaynaklardan karşılanmak üzere bahsi geçen malzemelerin polislerin görev bölgelerinde imal edilerek teslim edilmesi kabul görmüştür. R.1331 (H.1916) senesinde bilâd-ı hârre olarak adlandırılan Adana, Bağdat, Basra, Beyrut, Halep, Diyarbakır, Urfa, Suriye, Musul, Zor, Kudüs-ü Şefif, Medine-i Münevvere, Antalya, Hicaz (Cidde için), Yemen, Maraş ve İçil gibi 17 bölgede görevli polislere yazlık elbise ve kalpak için toplam 233.600 kuruş ödenmiştir. Yapılan ödemeler bahsi geçen bölgelerdeki polis sayısı ile orantılı olarak artış göstermiştir. Yapılan harcama miktarı bölgelere göre şu şekilde olmuştur.⁶⁸

⁶⁷ BOA, DH.EUM.MEM. 41-5.

⁶⁸ BOA, DG.EUM.MH. 116-79; BOA, DG.EUM.MH. 116-93.

Tablo 3

Bilâd-ı Hârre olarak Adlandırılan 17 Bölge için Hazırlanan Yazlık Elbise ve Kalpakların Bedeli.

Bölge	Harcama Kuruş	Bölge	Harcama Kuruş
Basra	14.250	Zor	4.800
Adana	22.350	Kudüs	22.650
Bağdan	23.100	Medine	5.100
Beyrut	45.000	Antalya	4.950
Halep	20.000	Hicaz(Cidde)	3.600
Diyarbakır	14.700	Yemen	2.550
Suriye	31.650	Maraş	1.200
Musul	13.200	İçil	450
Urfa	4.050	Toplam	233.600

Yapılan bu alımlara rağmen komiser ve polislerin kullandıkları kalpaklardan şikâyetçi oldukları ve sıcaklar azalana kadar geçici bir süre için fes takmalarına müsaade edilmesi konusunda Dahiliye Nezâreti'nden talepleri olsa da bu talebe olumsuz cevap verilmiştir.⁶⁹

Aşırı Sıcakların Eğitime Olumsuz Etkisi

Aşırı sıcaklar hayatın her alanında olduğu gibi eğitim faaliyetlerini de olumsuz etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk ve orta dereceli eğitim kurumlarının eğitim süreleri ve tatil zamanları 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin rüşdiyeler ile alakalı 25'inci maddesinde ayrıntılı bir şekilde tespit edilmiştir. Buna göre, Müslim ve Gayrimüslim rüşdiye mekteblerinin tatil-i umumi zamanları Ağustos'un başlangıcından Ağustos'un üçüncü haftasının sonuna kadar toplam 22 gündür. Her mekteb-i rüşdiyye'nin Temmuz'un başında derslerini tamamlanıp 15 gün müzakereye ve Temmuz'un 15'inden sonra da imtihanlara başlanıp imtihanlar bittiğinde okulların Ağustos'un 23'üne kadar kapatılacağı belirtilmiştir. Ayrıca İslâm rüşdiyelerinin Cuma günleri, Ramazan ve Kurban Bayramlarında da tatil edileceği belirtilmiştir.⁷⁰ Nizamnâme'nin 40'ıncı maddesinde ise idadiler ve rüşdiyelerin aynı tarihte tatil olacağı belirtilmiştir.⁷¹ Bu noktada kanunen Osmanlı Devleti'nde eğitim veren ilk ve orta dereceli okulların tamamına yakının bu tarih aralığında tatile girdiğini ifade

⁶⁹ BOA, DHEUM.MTK. 3-43.

⁷⁰ "1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi", *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2014, s. 106.

⁷¹ "1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi", s. 108.

etmemiz yanlış olmasa da eğitim ve tatil dönemlerinde bölgesel farklılıkların olduğunu belirtmemiz gerekmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere bilâd-ı hârre olarak adlandırılan bölgede Mayıs ayı itibariyle, Balkanlar ve İç ve Batı Anadolu'da da Haziran ve Temmuz ayları itibariyle sıcaklar yüksek değerlere ulaşmıştır. Bu noktada okulların eğitim tarihleri bu dönem içerisinde kaldığında bu durum başta öğrenciler olmak üzere görevli muallim ve muallimelerinde sağlığını olumsuz yönde etkilemiş⁷² ve dönem içerisinde yapılması gereken eğitim ve imtihanları aksatmıştır. Bu noktada olumsuzlukların önüne geçilebilmesi için bazı tedbirlere başvurulmuştur. İlk olarak sıcakların hüküm sürdüğü bölgelerde eğitim gören çocukların rahat edebilmesi için sıcaklara uygun ince ve keten elbiseler talep doğrultusunda verilmiştir.⁷³ Sıcakların olumsuz etkisinden kurtulmak için ders saatlerinde değişikliğe gidilmiştir.⁷⁴ R.1308 (M.1892) senesinde, Mekâtib-i İbtidaiyye'nin her sene Temmuz ve Ağustos aylarında tatil edildiği belirtilip, hava sıcaklarının yüksek olması nedeniyle sıcaklar düşene kadar derslerin saat 12'ile 5 arasında yapılması ve saat 5'ten sonra talebelerin bırakılması istenmiştir.⁷⁵ Ancak ilerleyen süreçte Dersaadet ve Bilâd-ı Selase'de bulunan Mekâtib-i İbtidaiyye'nin sıcaklardan dolayı saat 5'e kadar açık olup o saatten sonra tatil edilmesi kararına Mekâtib-i Hususiye'nin (özel okul) ekseriyetinin uymadığı ve eskisi gibi akşamlara kadar eğitime devam ettiği belirtilmiştir.⁷⁶

Alınan bir diğer tedbir ise yapılacak imtihanlarla alakalıdır. Kanunda da belirtildiği üzere imtihanların Temmuz'un ortasında sonuna kadar tamamlanması

⁷² BOA, MF.MKT. 207-30., R.1310 (M.1894), Cağaloğlu'nda bulunan Ayasofya Merkez Rüshdiyesi'nde iki şakird ile muallim Hasan Efendi adlı kişinin rahatsızlanmıştır. Birinci Daire Sıhhiye Reisi tarafından hazırlanan raporda, muayene neticesinde şakirdlerden birisinin yediği kirazdan rahatsızlandığı, diğer şakirdan ve Hasan Efendi'nin sıcaklardan ve izdihamdan dolayı mide bulantısı olduğu ve şüpheli bir durumun olmadığı belirtilmiştir.

⁷³ BOA, MF.MKT. 224-37., R.1310 (M.1894), Beyrut Maârif Müdürün'den Maârif Nezâreti'ne gönderilen yazıda Mekteb-i İdadi talimatının 55'inci maddesine göre bir sene içerisinde her bir şakirde üç çift kundura ve iki adet pantolon verildiği belirtilmiştir. Beyrut'un yaz aylarında diğer yerlerle kıyaslanmayacak şekilde sıcak olduğu ve hararetin tahammül edilemeyecek seviyelere çıktığı ifade edilerek yazın şakirdanların çuka elbiseler içinde fevkalade sıkıntıda oldukları ifade edilmiştir. Sıkıntının azaltılması için şakirdanlara yaz aylarında ketenden ince bir elbise verilmesi ve bu elbisenin üç çift kundura veya iki adet pantolondan düşülmesi talep edilmiştir. Verilen cevapta talep uygun görülüp bütçenin aşılmadan istenilen keten pantolonun verilmesi kabul edilmiştir.

⁷⁴ BOA, MF.İBT. 32-79., R.1309 (M.1893), hararetin artmasından dolayı Mekâtib-i İbtidaiyye'de derslerin saat 12'ile 5 arasında yapılması ve saat 5'ten sonra talebelerin bırakılması istenmiştir.

⁷⁵ BOA, MF.İBT. 29-79.

⁷⁶ BOA, MF.İBT. 33-14.

istenmiştir.⁷⁷ Ancak sıcakların hüküm sürdüğü aylarda imtihanları belirtilen tarihte yapmak mümkün olmamış⁷⁸ ve imtihan tarihinde değişikliğe gidilmiştir.⁷⁹ Özellikle bilâd-ı hârre başta olmak üzere yaz aylarında aşırı sıcakların hüküm sürdüğü bölgelerde bulunan okullarda eğitim gören öğrencilerin Temmuz ayına doğru okullara devam etmediği ve imtihanların yapılamadığı⁸⁰ belirtilerek imtihan tarihlerinde değişiklik istenmiştir.⁸¹ Bu noktada Maârif Nezâreti bölgesel farklılıkları göz önüne alarak imtihan tarihlerinde değişikliği talep doğrultusunda kabul etmiştir. Misal olarak bilâd-ı hârre olarak kabul edilen Basra'da R.1308 (M.1892) senesinde imtihanların belirtilen tarihte yapılmasının mümkün olmadığı ifade edilerek Basra'ya mahsus olmak üzere imtihanların Temmuz ayının başında bitirilmesi kabul görmüştür.⁸² Yine aynı şekilde R.1315 (M.1899) senesinde Halep'in memalik-i hârre olmasından Haziran'da imtihanların yapılmasının zor olacağından o vakte kadar yapıldığı üzere imtihanların Mayıs ayında başlayarak Haziran başında bitirilmesi konusunda izin istenmiştir. Nezâret tarafından gönderilen cevapta imtihanların Haziran ayında bitirilmesi uygun görülmüştür.⁸³ Görüldüğü üzere imtihanların resmi olarak başlama ve bitirilme tarihleri konusunda bölgesel farklılıklar vardır. Devlet bu konuda bölgesel

⁷⁷ BOA, MF.MKT. 790-72., R.1320 (M.1904), İşkodra Valisi tarafından Maârif Nezâreti'ne gönderilen yazıda, talimata göre imtihanların Temmuz ayında tamamlanması gerektiği ifade edilmiştir. Ancak İşkodra'da sıcakların 39-40 dereceye çıkması ve Tiran'da dizanteri hastalığının görülmesi üzerine şakirdanın sıhhati için rüşdiye mekteblerinin imtihanlarının hemen başlatılmasını talep etmiştir. Verilen cevapta bahsi geçen seneye mahsus olmak üzere imtihanların hemen başlatılmasına izin verilmiştir.

⁷⁸ BOA, MF.İBT. 454-79., R.1329 (M.1913), Rodos Maârif Müdür Vekili tarafından Maârif Nezâreti'ne gönderilen telgrafta, sıcakların şiddet kazanmasıyla (kesb-i şiddet) Rodos İnas Rüşdiyesi ile İnas ve Zükur Mekâtib-i İbtidaiyye imtihanlarına başlandığı ifade edilmiştir.

⁷⁹ BOA, MF.MKT. 174-1., R.1309 (M.1893) senesinde Konya Maârif Müdürü Kamil tarafından Maârif Nezâreti'ne gönderilen telgrafta, şiddetli sıcakların her tarafta hüküm sürmeye başladığından Konya'daki rüşdiye muallimlerinin imtihanların ertelenmesi yönünde talepleri olduğu belirtilerek, imtihanların ne zaman yapılmasının uygun olacağı sorulmuştur. Ayrıca Rüşdiye Nizamnâmesi'ne göre taşrada bulunan rüşdiyede bulunan şakirdlerin imtihanlarının Temmuz ayının başında yapılıp, Temmuz ayının 15'inden Ağustos ayının 23'üne kadar tatil olacağı ve Eylül başında eğitime başlanacağı ifade edilerek, bahsi geçen okulun geçen sene belirtilen tarihten erken olarak Ağustos'un 15'inde eğitime başladığı belirtilmiştir. Nezâret tarafından verilen cevapta ise imtihanların Haziran sonunda başlanması kararı çıkmıştır.

⁸⁰ BOA, MF.İBT. 233-28., R.1325 (M.1909), bilumum mekteblerin Temmuz başında imtihanlarını yapmaları istenmiş olsa da Suriye'nin bilâd-ı hârre'den olması sebebiyle sıcak mevsimde talebenin devamı sağlanamadığı belirtilip sınavların eskiden olduğu gibi yapılması istenmiştir.

⁸¹ BOA, MF.MKT. 63-9., R.1295 (M.1879), Gedus (Gediz) Rüşdiye muallimine gönderilen telgrafta sıcakların ziyade olmasından imtihanların Temmuz'un 15'inden sonra yapılmasında beis (engel) olmadığı belirtilmiştir.

⁸² BOA, MF.MKT.140-87.

⁸³ BOA, MF.MKT. 496-43.

farklılıkları dikkate alarak özellikle bilâd-ı hârre'de yer alan bölgelerden gelen imtihan tarihindeki değişiklik taleplerine olumlu yanıt vermiştir.

İmtihan tarihinin değiştirilmesi konusunda kimi zaman ise kısmi olarak değişiklik talebi olmuştur. Özellikle okul mevcudu kalabalık olan okullarda sıcakların arttığı aylarda öğrencinin sağlığı düşünülerek mevcudu nispeten kalabalık olan sınıflarda belirtilen tarihten önce imtihanlarını tamamlanıp kalan sınıfların imtihanlarını belirtilen tarihte yapılması Vilayet-i Sıhhiye Komisyonunca hazırlanan raporda tavsiye edilmiştir. Ancak kimi zaman tavsiye raporu dikkate alınmayarak bahse konu bölge ile bilâd-ı hârre karşılaştırılmasına gidilerek imtihanların zamanında tamamlanması nezaret tarafından istenmiştir. Bu duruma örnek olarak R.1311 (M.1895) senesinde İzmir İdadisi'nden gelen talebi ve verilen cevabı gösterebiliriz. İzmir İdadisi'nde öğrenci sayısının haddinden fazla olduğu, gündüzleri dersliklerin ve geceleri yatakhaneinin izdihamlı (kalabalık) olduğu ve sıcakların günden güne artması nedeniyle geceleri pencerelerin açılmasının şakirdanın sıhhati açısından uygun olmayacağı ve şakirdanda vahim bir hastalık görülebileceği buna mahal vermemek için izdihamlı olan birinci ikinci ve üçüncü sınıfların imtihanlarının Mayıs ayında tamamlanmasına, kalan sınıfların imtihanlarının da usule uygun olarak Temmuz ortasına doğru tamamlanması talep edilmiştir. Ancak verilen cevapta bütün sınıfların imtihanlarının önceden belirtildiği üzere Haziran ayının 15'inde başlayarak Temmuz ayının 15'ine kadar tamamlanması istenmiştir.⁸⁴ Gelen cevabın akabinde Aydın Valisi tarafından Maârif Nezâreti'ne gönderilen telgrafta, İzmir İdadisi'nde sınavların Haziran ayının 15'inde başlanması yönünde karar verildiğini ancak o vakitte sıcakların şiddetini arttıracığından sınavların şimdiden başlatılarak (R. Mayıs 25), Haziran ayının 15'ine kadar tamamlanmasını ve akabinde okulun tatil edilmesini istemiştir. Ancak Maârif Nezâreti'nden beklenen cevap gecikmeli gelmiştir. Nezâretten verilen cevapta, İzmir'e nispetle bilâd-ı hârre kabul edilen, Bağdat, Suriye, Halep ve Beyrut gibi yerlerde bile mevcut tarihlere uyulduğu belirtilip, imtihanların yapılması konusunda talimata uyulması gerektiği ifade edilmiştir. Bunun üzerine Aydın Valisi tekrardan Maârif Nezâreti'ne yazarak durumu ayrıntılı olarak açıklamaya çalışmıştır. Vali, İzmir'de birdenbire sıcakların bastırdığı ve günden güne de sıcakların arttığı belirtilmiştir. İzmir İdadisi'nde haddinden fazla öğrencinin olduğu bunun hastalıklara neden olabileceğini ayrıca bir sene zarfında verilmesi gereken derslerin tamamlandığı ve imtihanların yapılarak şakirdanın dağıtılması

⁸⁴ BOA, MF.MKT. 265-3.

konusunda hazırlanan sağlık raporu doğrultusunda Vilayet-i Sıhhiye Komisyonunca lüzum görüldüğü belirtilmiştir.⁸⁵

İmtihan tarihlerinin değiştirilmesi dışında umumi tatilin erkene alınıp uzatılması yönünde de talep olmuştur.⁸⁶ Bölgesel farklılıklar göstermesine rağmen genel olarak eğitim ve imtihanların tamamlanması Temmuz'un sonunu bulup yaklaşık üç haftalık tatilin ardından yeni dönem Ağustos ayının son haftasında başlamıştır. Sıcakların çok şiddetli geçtiği bilâd-ı hârre veya dönem içerisinde aşırı sıcakların görüldüğü bazı bölgelerden tatilin öne alınarak 2-3 ay ve hatta 4 ay uzatılması yönünde talep olmuştur. Nezaret, Maârif Nizamnâmesi'nin tatil konusundaki ilgili maddesini hatırlatarak belirlenen tarihten fazla tatile izin verilemeyeceğini ifade etmiştir.⁸⁷ Yine de talep gelen bölgenin iklim ve sıcaklık durumu göz önüne alınarak olabilecek en uzun tatilin verilmesi sağlanmıştır. Bu duruma örnek vermek gerekirse, R.1308 (M.1892) senesinde, Basra Rüşdiyesi muallimden Maârif Nezâreti'ne verilen takrirde, tahsilde bulunan şakirdana Ağustos ayının başlangıcından ayın 20'sine kadar tatil verildiği belirtilmiştir. Ancak Basra'da Haziran ve Eylül aylarında sıcakların şiddetli olmasından dolayı şakirdanların Haziran ayından Eylül ayının başlangıcına kadar tahsile devam etmeleri neticesinde şakirdanların vücutlarının sıcağa dayanamayacağı ifade edilip Haziran ayının 15'i veya 20'sinden Eylül ayının 15'i veya 20'sine kadar okulun tatil edilmesi istenmiştir. Bunun üzerine verilen kararda bu kadar uzun bir tatilin caiz olmayacağı ancak Basra'nın bilâd-ı hârre'den olmasından dolayı Basra'ya mahsus olmak üzere imtihanların Temmuz ayının başında tamamlanmasına ve okulun Ağustos sonuna kadar tatil edilmesine karar verilmiştir.⁸⁸ Ancak sıcakların ciddi anlamda öğrencinin sağlığını ve hayatını tehdit ettiği ve bunun bölgedeki sağlık heyetinin raporuyla da belirtildiği durumlarda devlet uzun süreli tatili de kabul etmiştir.⁸⁹

⁸⁵ BOA, MF.MKT. 268-45.

⁸⁶ BOA, MF.İBT. 19-33., R.1301 (M.1885), her sene yaz günlerinde (eyyâm-ı sayf) veya Temmuz ayının şiddetli sıcaklarında Mekâtib-i İbtidaiyye'nin tatil olduğu belirtilmiştir. Bahsi geçen sene için Temmuz'un 10'undan Ağustos'un başına kadar toplam 20 gün tatil verilmiştir.

⁸⁷ BOA, MF.MKT. 38-125., R.1292 (M.1876), Trabzon Vilayeti'ne bağlı Tirebolu Kazâsı'nda eyyâm-ı hârrede sıcak havaların hüküm sürdüğü belirtilerek mekteb-i şakirdanın sıhhati için Tirebolu Rüşdiyesi'nin Temmuz ve Ağustos aylarında tatil edilmesi talep edilmiştir. Ancak nezaret tarafından verilen cevapta Maârif Nizamnâmesi'nin iki ay tatile müsaade etmediğinden yalnızca eyyâm-ı hârrede bir ay tatil olunmasına karar verilmiştir.

⁸⁸ BOA, MF.MKT.140-87.

⁸⁹ BOA, MF.MKT. 584-51., R.1317 (M.1901), Beyrut Maârif Müdürü tarafından Maârif Nezâreti'ne gönderilen telgrafta, sıcakların şiddetli devam etmesinden dolayı Beyrut İdadisi'nin Eylül sonuna kadar tatil olması yönde doktor raporu hazırlanmıştır. Maârif Nezâreti'nden verilen cevapta verilen rapor doğrultusunda Eylül sonuna kadar tatilin uzatılmasına (temdid) izin verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Aşırı Sıcaklardan Kaynaklanan Sorunlar ve Alınan Tedbirler
(1876-1916)

Devlet, aşırı sıcaklardan dolayı ders veren hocaların ve çocukların sağlığının bozulmaması⁹⁰ ve çocukların eğitimden mahrum kalmaması konusunda oldukça hassas davranmıştır. Özellikle yaz aylarında yaylaya çıkma kültürünün hâkim olduğu Çukurova ve çevresinde⁹¹ dikkat çekici kararlar alınmıştır. R.1311 (M.1895) senesinde İskenderun'un vahamet havası nedeniyle ahalinin adet üzere Mayıs ayının 15'inden itibaren yaylaya çıktığı bu sebeple rüşdiye şakirdlerinin imtihanlarının Mayıs ayında tamamlanarak Eylül ayına kadar tatil olduğu belirtilmiştir. Ancak 4 ay gibi bir süre tatilin talimata aykırı olması ve talebenin 4 ay gibi uzunca bir süre eğitimden mahrum kalmasının caiz olmayacağından yaylak mahallinde geçici olarak masrafsız bir mektep binasının bulunması ve okulun oraya nakledilerek eğitime devam edilmesi istenmiştir.⁹²

Devlet iklimsel olarak bölgesel farklılıkların tespiti ve olası aksaklıkların önüne geçilmesi için R.1327 (M.1911) senesinde Osmanlı vilayetlerinin iklim ve durumları nazar-ı dikkate alınarak imtihan ve tatil vakitlerinin tespiti konusunda bütün maârif müdürlerinin görüş ve önerilerini acilen bildirmesini istemiştir. Çatalca İdadi Müdürü'nden gelen cevapta, Çatalca ahalisinin ekseriyetinin çiftçi olduğu, bölgede hasat zamanının Haziran sonunda başlayıp harmanın ancak Ağustos ayında bittiği belirtilmiştir. Ayrıca bölgenin ekonomik zayıflığından dolayı bölge ahalisinin beş yaşındaki çocuğundan bile bu konuda yararlandığı ve bu sürece çocukları mektebe göndermedikleri ifade edilmiştir. Bu gibi ekonomik nedenlerden ve yazın şiddetli sıcaklarından dolayı Çatalca'da imtihanların Haziran'ın ilk haftasında başlayıp Temmuz'un ilk haftasında bitirilmesine ve Eylül'ün ilk haftasına kadar tatil olması yönünde görüş bildirilmiştir. Bu sayede

⁹⁰ BOA.MF.MKT.567-33., H.1319 (M.1901), Adana'da yaz aylarının aşırı sıcak geçtiği gerek ahalinin gerekse memurunin sağlıkları için, bağlara ya da yaylalara gitmek mecburiyetinde oldukları bu sayede sıcakın ızdırabından bir nebze de olsa kurtuldukları, bu durumu bölgede az çok bulunan idarecilerinde bildiği ifade edilmiştir. Yaz aylarında, göz ağrısı ve astım gibi birçok hastalığın aşırı sıcaklardan kaynaklandığı ifade edilmiştir. Bu noktada eğitim vermek ve devlete hizmet etmek için hocaların vücut ve göz sağlığının yerinde olması gerektiği şayet eğitimin aksayacağı belirtilmiştir. Ayrıca çocuklarında bu sığa dayanamayacağı ifade edilmiştir.

⁹¹ BOA, DH.MKT. 1792-10., R.1306 (M.1890) Cebel-i Bereket (Osmaniye) ve Kozan taraflarında yaz mevsiminde sıcaklar artınca ahalinin tamamının yaylaya çıktığı, sadece Kozan Hükümet memurları Sis Kazası'nda kalıp hizmet etmeye çalışmışlardır. Bunlar ya ahalinin yaylaya çıkmasının yasaklanmasına ya da kendilerinin de yaylaya çıkmalarına izin verilmesini talep etmiştir. Verilen cevapta halkın yaylaya çıkmasının yasaklanmasının söz konusu olmayacağını belirtip memurların onlarla birlikte yaylaya çıkmasının münasip olmayacağı bildirilmiş olsa da ilerleyen vakitte memurların yaz aylarında vilayete uzak olmayan yaylalara çıkmalarına izin verilmiştir

⁹² BOA, MF.MKT. 278-24.

hem sıcakların dersleri etkilemesinin önüne geçileceği hem de fakr-u zaruret içerisinde olan velilerin çocuklardan istifade edeceklerini ifade etmiştir.⁹³

Sivil okullar dışında asker-i rüşdiye, asker-i idadi ve polis okullarının eğitim faaliyetleri de aşırı sıcaklardan olumsuz etkilenmiştir. Yukarıdaki durumlara benzer şekilde bahsi geçen okullarda eğitim gören öğrencilerin sağlık durumlarının bozulmaması için mahalli sağlık komisyonları tarafından raporlar hazırlanmış ve bu doğrultuda okulların aşırı sıcakların hüküm sürdüğü yaz aylarında ders saatleri⁹⁴ ve tatil süreleri değiştirilmiş,⁹⁵ imtihan tarihleri öne çekilerek olması gereken tarihten birkaç hafta önce mezun verilmiştir.⁹⁶

SONUÇ

Üç kıtada geniş bir alanda hâkimiyet kuran Osmanlı Devleti'nde yaz başlangıçları ve en yüksek sıcaklık değerlerine ulaşma zamanları farklılık göstermiştir. Kerkük-Basra hattından başlayarak Kuzey Afrika'da Fas'a kadar uzanan ve bilâd-ı hârre olarak adlandırılan geniş hâkimiyet alanında çöl ikliminin hâkim olması nedeni ile Mayıs ayı itibariyle, Balkanlar ve İç ve Batı Anadolu'da da Haziran ve Temmuz ayları itibariyle sıcaklık değerleri en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bu durum başta insan sağlığı olmak üzere hayatın her alanını olumsuz etkilemiştir. Devlet, aşırı sıcaklara bağlı hastalıkların ortaya çıkmaması ve insanların sağlığını kaybetmemesi için gündelik hayatta bir dizi önlemler almıştır. İlk olarak devrin imkanları dahilinde hijyen kurallarına olduğundan daha da çok riayet edilmiştir. Halkın ve devlet görevlilerin rahatsızlanmaması için Cuma günü dışında haftanın uygun bir günü de tatil edilmiştir. Tatil günü İstanbul'da Pazar olarak belirlenmiş olsa da taşra da tatil gününün belirlenmesi yerel yöneticilere bırakılmıştır.

⁹³ BOA, MF.MKT. 1131-33.

⁹⁴ BOA, Y.MTV. 102-57., R.1310 (M.1894), yaz aylarının (mevsim-i sayf) şiddetli devam etmesinden dolayı Edirne Askeri Rüşdiye ve İdâdisi'nin, şakirdanların sıhhatleri için sıcaklar itidal edene kadar derslerin sabah saat 11'de başlayıp saat 4'te tamamlanması konusunda Sıhhiye Meclisi'nin tavsiyesi olmuştur.

⁹⁵ BOA, Y.MTV. 125-130., R.1311 (M.1895), şiddetli sıcaklardan dolayı Van Askeri Rüşdiyesi'nin Temmuz 15'inden Ağustos 15'ine kadar ve Manastır Askeri Rüşdiyesi'nin havalalar itidal edene kadar tatil edilip edilmemesi konusu Mekâtib-i Askeriye Nezâreti'ne sorulmuştur. Yapılan görüşmelerden sonra verilen cevapta mahalli sıhhiye komisyonların verdiği karar doğrultusunda bahsi geçen okulların bir ay tatil edilmesine karar verildiği Serasker imzasıyla iletilmiştir.

⁹⁶ BOA, TFR.I.M. 24-2378., R.1325 (M.1909), havaların sıcak olmasından dolayı Polis Mektebi'nde derslerin havaların itidaline kadar tatil olacağından Temmuz'un 4'ünde mezuniyet verilmiştir. Ancak havaların sıcak gitmesinden Ağustos'un başında başlamak mümkün olmadığından derslere Ağustos ayının 15'inde başlanması istenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Aşırı Sıcaklardan Kaynaklanan Sorunlar ve Alınan Tedbirler
(1876-1916)

Yaz sıcaklarının çok şiddetli hüküm sürdüğü bölgeler bilâd-ı hârre olarak adlandırılan geniş coğrafyadır. Bu coğrafyanın yerel halkı nispeten aşırı sıcaklara alışmış olsa da bölgeye görevlendirilen devlet görevlileri aşırı sıcaklardan olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu noktada bilâd-ı hârre içerisinde yer alan Yemen ve Adana'ya bağlı kazâlarda tecrübeli kişiler görev almak istememiştir. Bu durum şüphesiz bölgede yönetsel anlamda bir zafiyet oluşturmıştır. Devlet hem zafiyetin önüne geçilmesi hem de görevlendirilecek olan görevlinin sağlığını düşünerek görevlendirilecek kişinin ilk olarak sıcak bölgeye uyum sağlayıp sağlayamayacağını anlaşıması adına muayenesini gerçekleştirmiştir. Ayrıca bazı devlet adamları İngiltere üzerinden örnek vererek sıcak memleketlere gidecek görevlilerin vücut direncinin artırılması adına jimnastik ve yol yürütme gibi tedbirlere başvurulmasını ve hatta ileride memur olacak çocukların küçüklükten bedenlerini güçlendirmesi açısından çeşitli okulların ders programına jimnastik dersi konulmasını istemişlerdir. Kişinin görev yerine gönderilmeden önce sağlık muayenesi yapılması insana verilen değeri göstermesi açısından oldukça önemli olup dünyadaki örneklerin takip edilmesi de Osmanlı yöneticilerinin dünyada olup bitenleri takip etme noktasında ne ölçüde başarılı olduklarını bizlere göstermiştir.

Aşırı sıcaklardan en çok etkilenen grup şüphesiz ki güvenlik güçleri olmuştur. Ülkenin dört bir yanından gelerek bilâd-ı hârre olarak adlandırılan bölgede görev yapan asker ve polis bölgenin aşırı sıcaklarına alışma noktasında zorluk çekmiştir. Devlet bu noktada bilâd-ı hârre'ye gönderilecek asker ve polislerin sıcak memlekette yetişmiş olanlardan seçilmesini istemiş ve bu bölgelerde görev yapan asker ve polise iklimle uygun teçhizat ve kıyafet verilmesi noktasında oldukça hassas davranmıştır. Ayrıca bölgenin zorlu iklim şartları dikkate alınarak bilâd-ı hârre ve çevresinde görev yapan kara ve deniz askerlerinin görev süreleri bazı hakları tespit edilerek, maaşlarının yarısı oranında bilâd-ı hârre zammı olarak da adlandırılan bir zammın verilmesi uygun görülmüştür.

Eğitim faaliyetleri de aşırı sıcaklardan dolayı olumsuz yönde etkilenmiştir. Osmanlı Devleti'nde çeşitli ilk ve orta seviyede eğitim veren okulların ders zamanlarını ve tatil vakitlerini 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin rüşdiyeler ile alakalı 25'inci maddesinde ayrıntılı bir şekilde belirlemiştir. Ancak nizamnâmenin ilgili maddesi hazırlanırken bölgesel ve iklimsel farklılıklar gözetenmediğinden ilgili maddenin uygulanması noktasında bölgesel farklılıklar ortaya çıkmıştır. Özellikle bilâd-ı hârre içerisinde yer alan bölgelerde Haziran ayının aşırı sıcak geçmesi bu bölgede eğitim yapılmasını imkansız hale getirmiştir. Bu durum bölge yöneticileri ve eğitimcileri tarafından dile getirilmiş,

imtihan ve tatil vakitlerinin tekrardan düzenlenmesi ve tatil süresinin sıcaklar dinene kadar 3-4 ay uzatılması talep edilmiştir. Devlet genellikle bilâd-ı hârre'den gelen imtihan ve tatil tarihlerin değiştirilmesi konusunda esnek davranmış olsa da tatilin 3-4 ay gibi uzunca bir süre uzatılmasına sıcak bakmamıştır. Ancak yine de mahallî sağlık kurulu veya doktorlar tarafından hazırlanan raporlarda tatilin uzatılması yönünde karar çıkmışsa bu karara uyulmuştur. Burada şunu da ifade etmemizde yarar vardır. Devlet uygulamada kimi zaman bilâd-ı hârre ve diğer bölgeler olarak gayri resmî olarak ayırma gitmiş ve bilâd-ı hârre'den gelen değişiklik taleplerine nadiren de olsa olumsuz cevap vermiştir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

I-Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BAB-I ALÎ EVRAK ODASI (BEO): 77-5754, 3774-283049.

CEVDET, Maarif (C.MF.): 183-9136.

DÂHİLİYE:

Evrak Odası Kalemi (DH.EUM.VRK.): 21-82.

Kalem-i Umumi (DH.EUM.KLU.): 7-4.

Mektubi Kalemi (DH.MKT.): 126-38, 479-8, 547-37, 806-61, 814-56, 862-39, 900-79, 1132-15, 1521-80, 1792-10, 2502-87, 2508-17, 2542-76, 2542-77, 2596-11, 2598-88.

Memurin Kalemi (DH.EUM.MEM.): 41-5.

Muamelat (DH.TMIK.M.): 90-12.

Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUI.): 111-48, 115-30, 117-22.

Muhasebe Kalemi (DG.EUM.MH.): 116-79.

Muhaberat ve Tensikat Müdiriyeti (DH.EUM.MTK.): 3-43.

Müteferrik (DH.MB.HPS.M.): 19-16.

Şifre Kalemi (DH.ŞFR.): 211-121.

HARİCİYE, Londra Sefareti (HR.SFR.3): 697-30.

İRÂDE:

Hususi (İ.HUS.): 3-151, 11-44, 11-45.

Osmanlı Devleti'nde Aşırı Sıcaklardan Kaynaklanan Sorunlar ve Alınan Tedbirler
(1876-1916)

MAARİF NEZÂRETİ:

Mektubi Kalemî (MF.MKT.): 38-125, 63-9, 140-87, 174-1, 207-30, 224-37, 265-3, 268-45, 278-24, 496-43, 567-33, 584-51, 790-72, 1131-33, 1155-97, 1172-62.
Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî (MF.İBT.): 19-33, 29-79, 32-79, 33-14, 233-28, 454-79.

MECLİS-İ VÜKELA MAZBATALARI (MV.): 92-47, 141-97, 166-12, 197-104, 203-124. 234-89.

SADARET, *Mısır (A.MTZ.):* 14-3.

TEŞRİFAT-I RUMELİ EVRAKI, *Müteferrik Evrak (TFR.I.M.):* 24-2378.

YILDIZ:

Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ.): 18-19.

Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.): 79-71.

Hususi Maruzat (Y.A.HUS.): 265-19.

Mabeyn Erkanı ve Saray Görevlileri Maruzatı (Y.PRK.SGE.): 7-60.

Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı (Y.PRK.MK.): 7-38.

Mütenevvi Maruzat (Y.MTV): 102-57, 125-130, 129-198, 159-182.

Sadaret (Y.PRK.A.): 10-93.

II-Çeşitli Eserler

Akgündüz, A. (1994). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 8. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Akyıldız, A. A. (2018). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. İletişim Yayınları.

Altundağ, Ş. (1947). Osmanlı İmparatorluğunun vergi sistemi hakkında kısa Bir araştırma. *A.Ü.D.T.C.F Dergisi*, 5 (2), 187-197.

Barkan, Ö. L. (2001). *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları-Kanunlar*. İstanbul Üniversitesi.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2014). *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Bölük, E. (2016). *Köppen İklim Sınıflandırmasına Göre Türkiye İklimi*. Meteoroloji Genel Müdürlüğü.

- Buldur, A. D. (2016). Evliya Çelebi'nin (17. Yüzyıl) iklim anlayışı ve seyahatname'de beldelerin iklimi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 33, 390-409.
- Erlat, E. (2014). *Dünya İklimleri*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Erler, M.avuz. (2012). *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880)*. Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Farooqi, S. (2010). *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı* (Emine Sonnur Özcan, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Küçük, C. (1997). Hafta Tatili. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 15, 130-132.
- Mantran, R. (1990). *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi* (Mehmet Ali Kılıçbay – Enver Özcan, Çev.). T.T.K.
- Mossensohn, M. S. (2014). *Osmanlı Tıbbi Tedavi ve Tıbbi Kurumlar 1500-1700* (Bülent Üçpınar Çev.). Kitap Yayınevi.
- Öztürk, M. Z., Gülden, Ç. & Selman, A. (2017). Köppen - Geiger İklim Sınıflandırmasına Göre Türkiye'nin İklim Tipleri. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, 35, 17-27.
- Panzac, D. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*. (Serap Yılmaz Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Peel, M. C., Finlayson, B. L. & McMahon, T.A. (2007). Updated world map of The Köppen-Geiger climate classification. *Hydrology and Earth System Sciences Discussions*, 11, 1633-1644.
- Sarıyıldız, G. (1996). *Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865-1914)*. T.T.K.
- Tavernier, J. B. (2017). *Tavernier Seyahatnamesi*. (Teoman Tunçdoğan, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Thevenot, J. (2014). *Thevenot Seyahatnamesi* (Ali Berktaş, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Thornton, T. 2015. *Bir İngiliz Tacirin İzlenimleriyle Osmanlıda Siyaset, Toplum, Din, Yönetim (1793-1807)* (Ercan Ertürk, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yılmazçelik, İ. (2018). The natural catastrophes 18th and 19th centuries in The Ottoman empire in Anatolia. *Journal of History and Future*, 4(1). 8-37.

EKLER[illegible]

Ek-1. Bilâd-ı hârre dahilinde yer alan on yedi bölgede görev yapan polislere verilecek yazlık kapak ve elbiseye dair. (BOA, EUM.MH. 119-93)

Ek-2. Yemen ve Adana gibi havası sıcak yerlere gönderilecek olan görevlilerin dayanıklılıklarının artırılması için yol yürütmek ve jimnastik yaptırılması yönündeki düşünceye dair. (BOA, Y.A.HUS. 265-19)